

Иван Русков

Пловдивски университет „Пасий Хилендарски“

ruskovivan@yahoo.com

Как е направено Кървавото писмо

Ivan Ruskov

University of Plovdiv Paisii Hilendarski

ruskovivan@yahoo.com

How was the Bloody letter created

Using the auto-textual approach the article clarifies how is the Bloody letter (a letter signed with a blood-written cross) created, a Bulgarian national relic well-known from Zahari Stoyanov's text „Notes on the Bulgarian Uprisings“, and played a substantial role for the April Uprising of 1876.

Keywords: letter, blood, cross, auto-textuality.

В настоящия текст ще разгледаме как е направено подписаното с кръв писмо на Тодор Каблешков, изпратено до апостолите в Панагюрище. За краткост нататък изписваме с главна буква – Писмото, и проследяваме как неговите редове се оглеждат в редовете на Записките¹, откъдето го познаваме. Най-напред съпоставяме два варианта на същото писмо, след това се спираме на неговите типични и специфични лексико-синтактични особености. Изборът на автотекстулният подход се налага от естеството на задачата ни: да видим доколко Писмото е плод на почерка на Захарий Стоянов или на тенденции в писмата на епохата, които въз/произвежда в книгата си, като открито заявява своето сериозно или иронично отношение към съдържанието и реториката им.

¹ Навсякъде под Записките имаме предвид „Записки по българските възстания“ и когато не е указано друго, работим с изданието *Стоянов 2009*, като за краткост в скоба изписваме само римска цифра за тома и арабска за страницата.

Варианти на Кървавото писмо

Най-напред ще приведем текста на Кървавото писмо по първата му публикация в списание „Наука“ от 1883 г., кн. X и XI. Публикацията е факт четири години преди появата на Писмото в том втори на Записките (Стоянов 1887: 12). В списанието изписват с големи букви на отделен ред заглавието: **ПО ВЪЗСТАНИЕТО В 1876 Г.** След това с комбинация от различни големини и шрифтове на буквите на още четири реда (тук ги отделяме с наклонена черта) поместват уточняващото заглавие и подзаглавие: **СЪБРАНИЕТО /на / „ОБОРИЩЕ“.** / *(Разказ на очевидец)*². В края на изписаното на първо място заглавие, служещо за общ ориентир на читателите, индекс препраща към изречение в бележка под линия: *„За да се запознаят читателите с книгата ми, „Записки за Българските Възстания[“], която на скоро ще издам, намислих да публикувам предварително в „Наука“, някои отделни събития от възстанието, разбира се достатъчно скратени“* (Стоянов 1883: 925). Кървавото писмо е поместено в книжка XI, но предвид заглавието на публикацията, читателят е с впечатление, че отново се говори за събранието на Оборище. Ето двата варианта:

Кървавото писмо по списание „Наука“, кн. XI, 1883 (Стоянов 1883: 1054).
Кървавото писмо по том втори на Записките (Стоянов 1887: 12).

Кървавото писмо по том втори на Записките (Стоянов 1887: 12).

Съдържанието на това писмо, което най-после прочете Бенковски с висок глас, беше следующето горе-долу:

„Братия! Вчера пристигна в село Неджиб Ага, който поиска да затвори няколко души заедно с мене. Като бях известен за решението, станало в „Оборишкото Събрание“, повиках няколко души юнаци и след като се въоръжихме, отправихме се към конакът, който бастисахме и убихме мюдюрът, заедно с няколко заптии... Сега, когато ви пиша това писмо, знамето се развява пред конакът, пушките гърмят, придружени от екът на церковните камбани и възстан-

Съдържанието на това писмо, което най-после Бенковски прочети с висок глас, гласеше следующето:

„Братия! Вчера престигна в село Неджеб ага, из Пловдив, който поиска да затвори няколко души заедно с мене. Като бях известен за вашето решение станало в Оборишкото събрание, повиках няколко души юнаци и след като са въоръжихме, отправихме са към конакът, който нападнахме и убихме мюдюрът с няколко заптии... Сега, когато ви пиша това писмо, знамето са развява пред конакът, пушките гърмят, придружени от екът на черковните камбани и юнаците

² Така е в кн. X, в кн. XI, където текстът продължава, думата „очевидец“ е изписана с главна буква.

ниците се целуват по улиците... Ако вие братия сте били истински патриоти и апостоли на свободата, то последвайте нашия пример и в Панагюрище...“

Копривщица, 20 Апр. 1876 г.

(под.) Каблишков.

От долу на писмото стоеше тая забележка:

„Бях очеvideц, когато се извърши всичко гореказанно, в Копривщица. Тръгвам за Клисура, за да направя същото.“

(под.) Н. Караджов.

са целуват един други по улиците...! Ако вие, братия, сте били истински патриоти и апостоли на свободата, то последвайте нашият пример и в Панагюрище...“*

Коприщица, 20 Априлий 1876 г.

Т. Каблишков.

Отдолу на писмото стоеше следующата забележка:

„Бях очеvidиц, когато са извърши сичко гореказанно в писмото на Тодора. Тръгвам за Клисура за да направя същото.“

Н. Караджов.

* Това писмо са хвана в чантата на Бенковски, заедно с пълномощното от Оборище и други още документи, след смъртта му.

[Използвани са едни и същи принципи за нормализация на текста, правописът и пунктуацията не са променени. Добавени са затварящите кавички в названието „Оборишкото Събрание“ по сп. „Наука“, тъй като изписването на кавички при географските имена е практика в изданието, и затварящите кавички след забележката на Караджов по текста на Записките, където те са пропуснати. За да се улесни сравняването между редовете на писмото, обръщението „Братия!“ не е оставено на отделен ред, както е дадено в Записките; пак там писмото е на с. 12, а всички редове след подписа на Каблешков са на с. 13. В сп. „Наука“ липсва бележката под линия, указваща какво е станало с него – И. Р.]

Няма да се спираме на особеностите в правописа на думи и форми, въпреки че някои от тях (напр. *въоружихме : въоръжихме; се : са; били : биле*) не са маловажни и като показатели за тенденции в разво

на писмения език. Ще рече, че са показателни и за възможна намеса на редактора на сп. „Наука“, и за търсене на оптималния вид на език и стил, в който Писмото трябва да представя както образа на събитието, така и образа на неговия автор и адресат. С права линия са открити разликите в текста на писмата, а с пунктир – липсващите в едното от тях думи и изрази. Обобщено казано, разликите в текста на писмата могат да се приемат за лексикално-стилистични: турска срещу българска дума (*бастисахме : нападнахме*), неутрална спрямо оценъчна (*възстаниците : юнаците*). В изречението, въвеждащо забележката на Караджов, се заменя разговорна с книжовна лексикална единица (*тая : следующата*), но заедно с това е налице и опит за постигане на стилово единство предвид това, че словоформата „следующето“ е вече използвана в изречението за въвеждане на текста на писмото. В това изречение намираме най-съществената разлика. Ако пренебрегнем местата на подлога и сказуемото в подчиненото изречение (*прочете Бенковски : Бенковски прочети*), ще забележим една-единствена, но много съществена разлика:

Съдържанието [...] беше следующето горе-долу: <> Съдържанието [...] гласеше следующето:

Тази една-единствена разлика вече не е стилистична, а фактологична. В „Наука“ авторът признава, че реконструира по памет текста на писмото. В Записките това не се указва директно с въвеждащото изречение, защото на практика е казано с бележката под линия („Това писмо са хвана в чантата на Бенковски...“), която обаче липсва в „Наука“. С други думи, и в двата случая – макар и по доста различен от формална гледна точка начин, авторът дава „достатъчно скратени“ указания, за да се разбере, че възпроизвежда съдържанието на Писмото по памет. А дали и доколко Захарий Стоянов възпроизвежда слога на Каблешков, или (и) произвежда слога на Каблешков, т.е. опитва се да го моделира-имитира? Сигурен отговор не може да имаме, разбира се, но един познат ни анализ утвърждава, че с писмото – въпреки бележката за попадането му в ръцете на турците, – така както то бива четено и въведено в Записките, авторът постига своя двоен, но всъщност единен успех: той предава на поколенията Кървавото писмо „като безспорно автентично и като творчески доработено“, съответно, това е една от „блестящите загадки“ в Записките. В писмото се е състояла срещата между Захарий Стоянов и Каблешков, но в него се преплитат също така индивидуален стил и езиковия стил на епохата, поради което неизвестното в неговото сътворяване не опира само до

приноса на Каблешков и Стоянов (Георгиев 1979, № 16: 4). Очевидно трябва да разбираме, че формиралите езика на писмото са и формирани от езика (писмото) на епохата, поради което е налице неизменно едно по-обхватно неизвестно, определящо историко-фактичната и народно-легендарната плоскост на биването на Писмото (Пак там, с. 5). Част от тази плоскост се изразява с начина на възприемане на кръвта и писането (като буквално написано с кръв „кърваво писмо“) въпреки изричните указания в редовете на Захарий Стоянов, че само е подписано с кръв. Така писмото се превръща в образцов иконичен знак, в едно изключително реторическо построение, „енциклопедия по човещина и знакованние“ (Георгиев 1979, № 17: 4, 5). Впрочем подписването или писането с кръв на писмата продължават да бъдат тема в изследвания, за които тук не е уместно да се говори, без всякога да се обръща детайлно внимание върху думите на Захарий Стоянов, който, смятаме, не дава повод да мислим, че писмата са били писани с кръв вместо с мастило.

Сравнението с варианта на текста по списание „Наука“ тушира част от историко-фактологичната проблематика за „документалността“ на писмото в буквален план, но не и по дух, защото и с изричната уговорка, че предава съдържанието на писмото „горе-долу“, ефектът от него по същество се гради не единствено на самата му структура и смисъл, а на натоварването му с ролята на сбъдващ въстанието глас, от една страна, и на възплъщение на слово и смисъл на делегати и апостоли на Оборище, представящи гласа и волята на българския народ, от друга.

В структурата на разказа в Записките Тодор Каблешков и Захарий Стоянов се срещат за пръв път в затвора в Ловеч, в най-мрачното му отделение – Парцала. Срещата между Телеграфа и Джендаки се е състояла не просто в определено мръсно в буквален и преносен смисъл място, но и в едно светло и свое пространство, в „ноймата“, тоест в значението, в смисъла на *новия писмен български език* (III: 63), както го нарича авторът, език, непонятен за останалите затворници. Можем да допуснем, че когато пре/създава Кървавото писмо, Захарий Стоянов се опитва да пресъздаде различно писмо от всички останали писма в книгата си и заради ролята, която то има в историята на въстанието и новобългарската история въобще, и заради това, че писмото ще говори от-и-за Каблешков, героя на 1876. Той е изпълнил апостолския си дълг и като дава началото на въстанието, и като се самоубива в духа на повелята на апостолската си клетва. На сцената на Писмото, което решително не прилича на нито едно от останалите

писма от революционната епоха, познати ни от Записките и от съхранените в архивите оригинали, копия и преводи на този вид писма (тук ще ги пропуснем), се срещат отново владеещите *новия писмен език* Каблешков и Стоянов. Поради това „бастисахме“ отстъпва място на „нападнахме“, т.е. редакцията връща-счува сякаш езика на някогашния им разговор. Редакцията показва как Захарий Стоянов моделира книжовника, ерудита, Телеграфа Каблешков, стоящ не просто неизразимо далече и високо по буква и дух на своя език от съкилийниците си в Парцала, в „ноймата“ на които би било да кажеш „бастисахме“, а моделира Каблешков като герой от сцената на тържеството в Копривщица, сбъднала сцената на тържеството и възжеленията в езика на революционното Възраждане. Тя се оказва сцената на епохалното пресътворяване на българската самоличност в най-новата ни история. В този смисъл Захарий Стоянов се стреми да пресътвори и писмо, ненапомнящо писмата, иронизирани от него в Записките и в „Христо Ботйов. Опит за биография“. Разбира се, писмото е уникално като съдържание и функция, то представя вече настъпилия ден и час на действието и приканва към същото действие, то е безпрецедентно. С промяната в думите на Никола Караджов така, че той да не е очевидец на случилото се в „гореказанното, в Копривщица“, а да е очевидец на „гореказанното в писмото на Тодора“, като обещава да направи същото в Клисуре, Захарий Стоянов подчертава и чие е безпрецедентното писмо, вместо да указва само мястото на безпрецедентното действие.

Кървавото писмо в контекста на Записките

Статистиката показва, че том първи на Записките съдържа не по-малко от 122000 думи, том втори – не по-малко от 95700, а том трети – 86000. За тритомника това прави не по-малко от 303700 думи, докато Писмото съдържа 99 думи заедно с датата и обозначеното място под него, а ако броим и подписа *Т. Каблешков* – 101. Следователно писмото съдържа над 3000 пъти по-малко от думи в Записките. Трябва да си даваме сметка за тези над 3000 пъти повече единици, организирани в ред синтактични конструкции, на базата на които търсим типологично общото и заедно с това специфичното в думите и в синтактичните схеми на Писмото. Още на това изходно равнище следователно е ясно, че неизбежно ще открием типологично общото като формална наличност на конструктивни единици, но не и по смисъл и функция на същите както предвид жанра писмо, така и на

принципната неповторимост на казаното в Писмото в други писма и редове от Записките като цяло. Само в него се представя писането от „самия миг“ на настъпилия дългоочакван ден и час. По-долу фокус на наблюденията ще бъде Писмото по редакцията му в Записките, която ще сметнем за окончателен избор на автора.

И така, нека се опитаме да проследим диалога на синтактичните единици на Кървавото писмо в мрежата от думи и гласове на Записките. Целта не е да покажем как възникват и/или се повтарят решения, превръщащи Писмото в едва ли не инициационна творба (Коларов 2009: 43), а да видим доколко това писмо, израз на инициацията на апостоли и общност през 1876, би могло да се мисли като продукт на определени автотекстуални механизми, издаващи относително присъщи на почерка на Захарий Стоянов особености в рамките на тритомника. Накратко казано, ще превърнем писмото във фокус, оти-към който тръгва сноп от изразни единици и тече разноречив диалог с места и дни, събития и лица, пре/откривани и по този начин по прилика или контраст. Никола Георгиев вижда неизвестното в авторството на писмото по-широко, доколкото написаното е израз и на интертекстуалните диалози на епохата. Но така схванато, неизвестното е присъщо за всяко писане. Като изследователски подход тук избираме автотекстуалността, в която неизменно присъстват и гласове от интертекста на епохата. Освен това от паратекста към писмото сме предупредени, че то *горе-долу* е „следующето“, т.е. то възпроизвежда казаното (писаното) от Каблешков, следователно „във всеки момент“ то е „горният пласт на палимпсеста“, хипертекст на хипотекст в смисъла на интертекстуалното взаимодействие *Стоянов – Каблешков*. Но и във всеки момент то е и възпроизвеждане на особености в почерка на самия Захарий Стоянов, пишещ като някой друг и следователно избягващ (?) да пише като самия себе си. Не можем да сме сигурни какво и как се извършва в това писане. Поне формално, е налице писане, което би трябвало да е отказ да бъдеш себе си, защото трябва и искаш да бъде възпроизведен текстът и почеркът на друг. От тази гледна точка в писането е налице неопределима по образ и подобие обратимост на горен и долен пласт на палимпсеста, налице е кръстосване на интертекст и автотекст, което в метаезика по-нататък ще изписваме като въз/произвеждане на писмо, за да открием тази непреодолима игра на идентичности в почерка.

Вече знаем, че писмото безусловно е пре/написано от Захарий Стоянов по памет. Доколко пре/създаденото от него е моделиране на

Писмото така, че да наподобява по строеж и смисъл писмото на Каблешков; че да е писмо, подобаващо на светлата памет на Каблешков, както и на светлото събитие и неговата паметна „трагическа минута“, това не би могло да кажем никога с безусловна категоричност. Но можем да опитаме да видим думите и нещата в Записките отвъд игрите на условностите и да изведем ако не точните думи и изрази, то поне пътя, водещ към текста на Писмото.

Тук най-напред ще приведем Писмото, а след това ще пристъпим към анализ на определени негови особености, видени в автотекстуален план.

Братия!

Вчера престигна в село Неджеб ага, из Пловдив, който поиска да затвори няколко души заедно с мене. Като бях известен за вашето решение, станало в Оборишкото събрание, повиках няколко души юнаци и след като са въоръжихме, отправихме са към конакът, който нападнахме, и убихме мюдюрът с няколко заптии... Сега, когато ви пиша това писмо, знамето са развява пред конакът, пушките гърмат, придружени от екът на черковните камбани, и юнаците са целуват един други по улиците...! Ако вие, братия, сте били истински патриоти и апостоли на свободата, то последвайте нашият пример и в Панагюрище... (II: 17)

Предлагаме подбор на наблюденията си за отделните изречения, но имаме предвид и съдържанието на цялото Писмо като микроконтекст, смисълът на казаното в който е в определени връзки с контекста на Записките.

I. Повод за написването на Писмото.

Вчера престигна в село Неджеб ага,
из Пловдив, който поиска да затвори няколко души
заедно с мене.

Предвид разположението на Писмото в началото на том втори е обяснимо, че в повечето случаи изграждащите го единици се появяват за първи път в тома, но заедно с това ни интересува тяхното наличие и функциониране в тритомника, които тук ще представим „достатъчно скратени“ предвид обема на една статия.

Изразът „из Пловдив“, липсващ в първия вариант на писмото, се среща за пръв и последен път в том II. Формално погледнато, той е аналогичен на десетки сходни употреби в тома по схемата „из X“. В

том I и том III се среща и буквално изразът „из Пловдив“, т.е. изразът не е сякаш показател за специална употреба. Необходимо е обаче да направим уговорка: в дадения случай изразът изрично се включва като уточнение, от една страна, и заедно с това предлогът „из“ е равен по смисъл на „от“, иначе в огромния брой от случаите в Записките „из“ е предлог за неопределеност. За да постави акцент, както в Писмото, Захарий Стоянов прибегва до обособяване: писмото на Каблешков съобщава за началото на въстанието през 1876, друго изречение припомня моменти от навечерието на въстанието през 1875 в Стара Загора: „Подир десетина дена дойде и Стамболов през Цариград, из Ромъния, облечен в турски дрехи, с бръснат врат и с толумбаджийски калеври на краката“ (I: 136).

Би могло да се приведат още примери, но главното е да си отговорим на въпроса не доколко и кога се срещат обособявания на изрази за място у Захарий Стоянов, а защо е обособил израза в Писмото. Помним, че освен предателя Ненко, който издава всичко на Али бей в Пазарджик, поради което според Захарий Стоянов от само себе си се разбира, че „в същата минута телеграфът е пребръмчал в Пловдив, Одрин, па даже и в Стамбол“, е имало и друг предател: „В това същото време, малко по-напред, в Пловдив са е намирал и Черню, из Копривщица, когото малко и голямо обвинява, че и той е отишел да предава не Оборище, но Копривщица, гдето така също движението беше захванало да са усеща“ (I: 316). В следващия абзац авторът разяснява какво е предприел, за да установи на кого от предателите думите са натежали повече, привежда също обясненията на Черню и на Неджиб ага, според когото турското правителство е разбрало за събранието от Ненко, но тъй като агата е знаел името на Каблешков още преди да тръгне от Пловдив, Захарий Стоянов предполага, че го е узнал от Черню (вж. подр. I: 316 – 317). В контекста на тези уточнения е обяснимо защо в том втори на Записките първата поява на израза „из Пловдив“ е в Писмото. Вече знаем, че изразът е добавен в редакцията на писмото за този том (липсва в текста на писмото от сп. „Наука“). Трудно е да се повярва, че Захарий Стоянов „си е спомнил“ за израза в писмото на Каблешков, по-скоро той го включва, защото е по особен начин маркиран – говори за специална ангажираност на турската власт не само от Пазарджик, а и от Пловдив, но освен това с маркирания израз се изгражда по-очевидна връзка между събитието в Оборище и въстанието в Копривщица чрез предателството на Черню, от една страна, както и на Ненко, от друга, тъй като телеграфът

от Пазарджик е заработил и властта отива да арестува този, когото в затвора в Ловеч турците ще нарекат Телеграфа. В този смисъл изразът „из Пловдив“ не е формално уточнение, направено от страна на Каблешков, а е синтез на открити и задкулисни действия, към които авторът Захарий Стоянов ни препраща чрез мрежата от взаимовръзки в Записките.

Особено съществено ни се струва да изтъкнем споменаването на *второто писмо от Каблешков* в том втори на Записките. Писмото стига до намиращата се в Белово чета, която по две причини решава да тръгне за Ветрен, но не и към Пазарджик или към селищата от родопската яка:

Първо, че на тая страна, според уверението на беловчени, не било възможно да са отиди, защото турците – башибозуци и войска, пълнели вече; а второ, че получихме писмо из Коприщица, подписано от Т. Каблешкова, в което ни са известяваше, че Клисура гори на огън – необходимо е нашето присъствие. Това горчиво известие, първо поражение на нашите действия, откогато бяхме възстали, остана тайна само между няколко души. Няма съмнение, че ако то беше известно на сичките, убийственни щяха да бъдат впечатленията. След приемането на това писмо много часове са изминаха, а Бенковски не му са иска да говори. Не очакваше той, не очаквахме синца да чуем така скоро подобни известия (II: 95).

За това писмо четем в самото начало на главата „Потъпкване на възстанието“. Обръщаме внимание на този пасаж не защото изразът „из Коприщица“ не е изрично обособен, а защото изрично се обособява името на подписалия писмото и защото това писмо е напълно противоположно на Кървавото писмо, с което започва първа глава във втори том – „Възстанието в 1876 г. Панагюрище“. Забелязваме, че е преразказан-резюмиран акцентът в писмото – настъпилото опожаряване на селищата и нуждата от помощ. С други думи, това писмо е от делника, за да не кажем от заника на бунта, а не от неговия празник. Така знакът за началото и знакът за края на Априлското въстание в Записките се отбелязва с писма на Каблешков. Едното писмо е въз/произведено, за да се покаже как се чете не просто едно писмо, а как се чете, съпреживява и възпроизвежда въставането-като-писмо (вж. подр. II: 16 – 17); другото писмо е сведено до ядрото на съдържанието му, то не само не се чете гласно, но се скрива от останалите. Първото писмо призовава да се последва примерът на копривщенци, второто писмо „известява“ за необходимост от присъствие на четата в Копривщица. Каблешков не вика, не моли, не настоява, а известява,

но не за помощ, а за присъствие. Захарий Стоянов сякаш се бои, че с непремерена дума из укритото писмо може да отнеме част от ореола на апостола Каблешков. Или пък – възможно е – Каблешков се е постарал написаното да не издава слабост. Затова избягва форма на императив и „известява“ за необходимост от присъствие, т.е. за нуждата от бойна сила, само че използва асертив, равнозначен на директив. Така той не моли, нито настоява, а като че приканва войводата да се отзове на нуждата. И в двата случая писмата на Каблешков водят до загуба на говора: в първия случай заради възторга от вестта и истината за започналото въстание, във втория – заради неспособността да се приеме вестта и истината за неговия край. В националната история помним само Кървавото писмо на Каблешков, защото само него Захарий Стоянов е пожелал да въз/произведе. Но в автотекстуалния план на прочита ясно се открояват не просто определен „брой“ писма, писани от Каблешков, а разликата между написаното от Каблешков и патетиката на ред други писма, авторите на които са апостоли. Още тук следователно, малко „предварително“ с оглед структурата на изложението в този текст, можем да кажем, че стратегията на въз/произвеждане на писаното от Каблешков Писмо е такава, че водеща в нея е оразличаването на „благата вест“ от всички други писма не само като съдържание, а и като реторика. С други думи, Захарий Стоянов въз/произвежда онова, което не би трябвало да е като нищо друго. Възможно ли е обаче постигане на такава радикална разлика, когато става въпрос за писане и когато в писането се засягат общи теми и мотиви от революционното време?

II. Легитимиране на решението за въстание

Като бях известен за вашето решение, станало в
Оборишкото събрание, повиках няколко души юнаци и
след като са въоръжихме, отправихме са към конакът,
който нападناхме, и убихме мюдюрът с няколко заптии...

Автотекстуалното пътешествие, отключено от второто изречение, ни среща със субектите на действието и неговата легитимация. Началната поредица от изрази в това изречение, взети в една или друга цялост – *Като бях известен / ~ за вашето решение / ~ станало / в Оборишкото / ~ събрание* – се среща за пръв и последен път в тома и в ритмника. В том първи няма начална позиция с „като бях X“, среща

се конструкцията „отколкото като бяхме на къщата му“ (I: 164), оказваща се единствена по рода си за целия тритомник, но тя е свършено различна по структура на сказуемото. Т.е. „като бях Х“ от Писмото е единствена по рода си употреба на това съставно именно сказуемо в книгата.³ Можем да заключим, че синтактичната конструкция с „като бях Х“ е характерна само за Кървавото писмо, че тя въз/произвежда модел на чуждо писане, най-малкото, че въз/произвежда модел на писане, който е по-присъщ на жанра на писмото. Вместо „в Оборишкото“ веднъж в тритомника срещаме „в Оборище“, когато се говори за разликата между Бенковски в Балкана при разгрома на въстанието и Бенковски на Оборище, когато взема пълномощното (II: 145). Отново само веднъж в тритомника, извън Писмото, се среща причастieto от съставното именно сказуемо „бях известен“: „са отпратих за с. Сотир, гдето беше известено вече, че...“ (I: 223). Във всички останали случаи думата не е „известен“ или производна, а известен. Такава е ситуацията и с употребата на ~ *повиках*, но разясненията в тази насока ще пропуснем.

Думата *юнаци* е сред най-употребяваните в Записките. В някои случаи тя е маркирана спрямо съзаклятници например (II: 22). В автотекстуален план думите в писмото на Каблешков за стореното от *няколко души юнаци* е в контраст с един от ключовите моменти в том първи, блестящо съизразяващ по-цялостната картина на несъстоялото се въстание от 1875: „Отдавна часът беше ударил един по турски, отдавна момчетата са разхождаха из дворът, стегнати за път и накачени с разнообразни оръжия, отдавна златогривестият лев са развяваше сред дворът, пазян от няколко души юнаци, който беше привлякал вниманието и на съседите, които са качяха по плетищата да ни гледат; а отвън, от Старо-Загорските съзаклятници, никой са не явяваше“ (I: 145). Трикратният акцент върху „отдавна“, комбиниран с картината в двора и по плетищата спрямо „празната картина“, в чиято рамка се очаква да се яви главният герой – посъбудилият се „от сън дълбок“ юнак, поражда ироничен ефект в изречението. От друга страна, изречението показва, че названието *юнаци* и в този случай е маркирано, тъй като се свързва с прояви на решителност и смелост на лица от по-общата маса на *съзаклятниците*. По „правило“ обаче в Записките колкото по-забележителен майстор на високопарното говорене е

³ В Записките няма деепричастия, затова липсва и „бидейки“, подходящо за замяна на „като бях“.

някой, толкова по-очевидно впоследствие той се оказва лъжец или малодушен човек, като образа на задава дядо Никола от Хаинето и цялата негова „митична“ войска – от обещаните 700 души юнаци не се намира дори един за водач, поради което куражът отстъпва място на униние, разочарование и малодушие:

Не остана вече и що да са говори; никой не си отваряше устата да каже поне една думица за насърчение, понеже знаеше и осещаше, че никой няма да го повярва (I: 162).

Липсата на думи, тема на цитираното изречение, е форма на онемяване предвид несъстоятелата се среща между стари и нови водачи, баснословието и действието. В том втори, обратно, липсата на думи ще се появи тогава, когато се яви друга истина: че било с 200, било със 700 души юнаци, които са тръгнали с новите водачи, изходът от въстанието не е желаният. Затова извън картините на ликуването, характерни за първите дни на въстанието, доминираща в том втори и трети на Записките е темата за мъченическата смърт на юнаци и народ, от една страна, и за предателството, от друга. През 1875 предателство се оказва най-вече голословието, непоявяването „отвън“, извън двора и неговите огради, на решителния герой. През 1876 предателството е буквално: свой своя издава. Картината, представяща по трагикомичен начин станалото, е с две лица, и двете отчетливо изобразени в Записките. През 1875 появилите се извън двора юнаци се укриват по-късно в курника на дядо Никола, място, съхранило „следите и миризмата“ на „хвърковати домашни гадове“, пълно с висящи по стените тютюн, чесън, лук и пр. Всеки би могъл да прецени какви домашни птици стават те, пропява ли петел сред тях. Курникът и къщицата са без прозорец (I: 156).

През 1876 появилите се извън двора юнаци успяват да стигнат до пазвите на „майка Стара планина“: „Е, момчета! Честите сте биле...“ „Какво са е случило бе, дядо Вълйо? Казвай по-скоро да чуеме“ – извикахме ние в един глас и заобиколихме старицът, като пилета“ (II: 187). През 1875 укритите в курника нямат прозорец. През 1876 в планината, която до този момент е била „сухоземно море“ (II: 86), „океан“ и „лабиринт“, от който търсят най-напред изход с просто око, после с телескопи и компаси (II: 126), за да стигнат до извода, че изход би могло да се намери само ако човек се превърне в пиле, в дива ястребова птица (II: 148), се открива не просто прозорец, открива се хоризонтът на окрилеността, който води до превръщането на уж по-

лучилите крила момчета в домашни пилета; хоризонт, в предателската светлина на който биват поведени към мястото на заколението.

III. Началото на новото българско време

Сега, когато ви пиша това писмо, знамето са развява
пред конакът, пушките гърмат, придружени от екът
на черковните камбани, и юнаците са целуват един други по улиците...!

Картината в третото изречение е постоянно виждане за сегашното, защото писането се е справило с отминаването. Понятията са фиксирани едно сякаш постоянно сегашно време с постоянна протяжност на мига, снет в „сега“-то на виждането и представянето на картината в тяхната едновременност.

В Записките никъде преди или след Писмото няма представяне на събитие, синхронно спрямо акта на писане (на писмо) за самото събитие, както то се указва с подчиненото изречение „когато ви пиша това писмо“. Писането на писма и други материали обикновено се представя като итератив. Самото писане е част от типичната организационна дейност, каквато кипи например в къщата на братя Жекови по време на подготовката на въстанието от 1875 (I: 142). Открояна е и организационната дейност на Бенковски през 1876, който диктува едновременно по няколко писма с различно съдържание (I: 289). Четенето на Кървавото писмо и въз/произвеждането на текста на самото писмо в началото на том втори се явява централен момент в Записките, като сякаш изпускаме от вниманието си факта, че преди това, по повод на списъка с депутатите и апостолите на Оборище, Захарий Стоянов обяснява отсъствието на Каблешков от събранието: „Прочети са едно негово писмо, в което той известяваше, че по причина на болест не ще може да присъства“ (I: 300). Това е *първото писмо* на Каблешков, споменато в Записките. По-горе стана дума и за *третото писмо* на Каблешков, част от том втори, явяващо се пред/известие за заника на бунта. В поредицата Кървавото писмо се оказва второ, но тази „сметка“ никой никога не би приел – Кървавото писмо е сякаш единственото, което Каблешков е писал.

Том първи завършва с изречението, с което авторът ни подсказва, че в акта на писането на своите записки той е в постоянна метапозиция на наблюдение и самонаблюдение, в постоянна връзка на *сега*, *когато пише*, с времето и събитията, за които пише. Метапозицията

му позволява да селектира и въз/произвежда. Така той пред/вижда и пре/осмисля (нещо от) писането си като предходно и следходно спрямо култовото настояще в писмото на Каблешков, поместено в рамките на „сега, когато“. По такъв начин не просто се постига определено синхронизиране на акта на писане с акта на описаните действия на юнаците в Копривщица, а се гради образът на неповторимото и неотминаващо виждане от-и-към „сега, когато“ като преживяване и писане по време на самото събитие. Гради се границата между това време и всяко друго време. Началното „Сега, когато“ от третото изречение на писмото е трансмисията на радикалната трансформация, чрез която синовете се превръщат в субект на историята и възраждат писани и неписани страници от героиката и историята на дедите. Затова *сега, когато* пише изреченията си, авторът на Записките завършва том първи с думите: *Но стига вече толкова; доволно е за приготвянето. Наближава време да препукат пушките, да завънят камбаните, да са развият байряците, та затова трябва да свърши... Прощавайте!...* (I: 332). Тези финални думи от том първи се прераждат в третото изречение от писмото на Каблешков, като в него модусът на очакването, реторически подчертан в края на том първи чрез експлицирания жест за слагане на край на разказа за правеното до момента, е сменен от хоризонта на биването в епицентъра на извършващото се събитие. Предстоящото е станало настояще, уловено в неговата протяжност от самото Писмо. А споменът за това настояще ражда речевият жест в акта на писането като припомняне-и-въз/произвеждане на неповторимото „сега“ от неповторимото минало: *Аз не съм в състояние да предам сичкото величие на тая картина* (II: 16).

Няма да ни интересува ролята на конструкцията „сега, когато“ в тесен план, като конектор между серията от три главни изречения и подчиненото изречения към тях, а какви автотекстуални диалози поражда тя. Ако кажем, че тъкмо защото тя се явява трансмисия на радикалната трансформация в еманципаторския проект на Възраждането като цяло, тъкмо заради това се среща за първи път точно в Кървавото писмо, това вероятно ще събуди резерви и подозрения. Не бихме могли да ги отхвърлим, но е факт, че действия може би някаква особена интуиция при писането, някакво особено авторско чувство, довело до това, че конструкцията „сега, когато“ не се среща нито веднъж в том първи. Тя не се среща нито веднъж и в том трети на Записките. Нейното начало и край и като наличие, и като свързаност с моменти от хода на Априлското въстание остават на страниците само на том

втори. Струва ни се, че не е излишно да приведем всички тези случаи, в които Захарий Стоянов ще употреби въпросната конструкция:

1. *Сега, когато ние стоехме вече напредя им, лице срещу лице, разбудени от песните ни и от викът, тие гледаха втренчено към нас, не можаха да си обяснят що сме за хора ние* (II: 21). Изречението предава реакцията на излегналите се на припек въз канапетата пред конака заптиета, които в първите минути след избухването на въстанието в Панагюрище не могат да схванат какво всъщност става. Докато в писмото на Каблешков с конструкцията се въвежда тържеството на ликуващия народ след нападането на конака и убийството на мюдюра и няколко заптиета, то с описанието на заптиетата и тяхното поведение в Панагюрище сякаш се пренаписва пародийно цялото начало на Писмото. Захарий Стоянов допуска, че заптиетата са приели въстаниците за „комедаджии“, обикалящи селата по празниците с байрак и тъпан, за да събират публика. Ето защо, не искайки да нарушат рахатлъка си, заптиетата първоначално дори не стават на крака, а подпрени на ръце, издигат „само половината част от тялото“ си и гледат презглава (II: 21).

2. В глава втора, „Четата на Бенковски по селата“, на 21 април, малко след като излизат от село Мухово, четниците забелязват в коритото на река Тополница голяма група народ от селата Лесичево, Калугерово и Церово – според автора се случва нещо невероятно, цялата равнина прилича на море от хора и покъщнина. Тук връзката с Писмото е и директно подсказана, доколкото всяко писмо, подканящо населението да въстане, вече се легитимира с кръстен кървав знак в неговия край – щом приели „кървавото писмо, без да му мислят надълго и широко“ вземат едно-друго и тръгват за гората Еледжик. След подробното описание на картината авторът обобщава: „Сичко беше трагическо“ (II: 38). Изречението е равнозначно по смисъл на „Трагическа беше минутата“, настъпила с донесеното писмо от Каблешков и произнасянето на думата *въстание*, като очите на всички се изпълват със сълзи още преди да бъде прочетено самото писмо (II: 16). На 21 април пак всички заплакват, Бенковски също, когато хората обясняват, че отиват да търсят свобода в гората: *Кое сърдце можеше да остане равнодушно и да са не трогни от тие думи, изказани от простодушните селени? Сега, когато сме видели вече не само беженци, но поражението на цели градове и страни, разбира са, че вдиганието на няколко села никого не може да покърти, никому няма да са види чудно; но тогава не беше така* (II: 39).

В цитираното изречение чрез „сега, когато“ се обема както конкретната пряка последица от Писмото, така и дистанцията във времето, позволяваща да се види моментът през различни смислови перспективи. В такива случаи поначало в текста на Записките се отключва полемичният рефлекс, така става и „сега“: Захарий Стоянов преминава в защита на духа и буквата на писмото, предизвикало революционните действия, чрез включване на мнение на антагонист. В дадения случай той е сумарен образ на „царските хора“, които биха казали, че населението е било излъгано да въстане. С набор от негативни характеристики авторът изобличава блюдолизството, лицемерието, фарисейството на тираните и техните свити, за да стигне до руския цар, който станал „бунтовник“ (има предвид опита за преврат и детронация на Батенберг, извършен на 9 август 1886). Като излиза от полемичната серия, с която утвърждава правото на народите да се борят за свобода и да се грижат за себе си, пишещият рязко се връща към „сега“-то някога, във времето на срещата с морето от тръгнали към гората хора, за да представи инициацията на Бенковски:

Боже! Дай ми сила и недей ма оставя сам; помогни ми в свящото предприятие да избавя тоя народ от железните нокте на тиранинът! – каза Бенковски и сълзите му руннаха още по-силно... (II: 40).

Настъпилото онемяване е различно от онемяването при вида на изпепелените български селища. Никой не смее да наруши въдворилата се тишина, а след като Бенковски произнася „огненна реч“, селяните си смъкват калпаците и започват да се кръстят, сякаш се служи света литургия, а мнозина падат по земята като пред Христос. Въз/произвежда се революционният образ и подобие на Сина. Стереотипът на сравнението е безусловен, но самото преклонение пред българин като пред божество е отвъд стереотипите в живота на същите хора.

3. На 26 април Бенковски вече се държи като същински държавен глава, повежда четата на Еледжик и с присъствието си успява да възвърне духа на въстаниците там: *Сега, когато престижна вече нашата чета, когато гласът на Бенковски захвана да гърми измежду средата на местните възстанници, тие последните забравиха вече първото си настроение да сложат оръжие и опасността, която ги грозеше* (II: 77). Тук връзката с духа на Писмото се усеща двупосочно: всичко е наред, щом не се чува гласът на турците, от една страна, а от друга, сякаш се възстановява първият ден на въстанието, ликуването, защото се започва хоро, което служи като „тържествен акт“ на съгла-

сие и споразумение за вървежа на общото дело. Отново се оперира с мнение на антагонист, като този път обект на изобличение е изкуствеността и престореността на царските паради и балове (II: 78).

4. При скитането на четата по Стара планина след краха на въстанието се чуват звънци на стада, никой не знае, че това е клопка на турците, всички започват да си тананикат забравените от няколко дена бунтовни песни. Единствената жена в четата – Йонка, чието лице е придобило мъртвешки вид от негодите, си била скътала две-три пити хляб и малко сирене за черни дни:

Но сега, когато подир малко щяхме да имаме вече топал и пресен хляб и крехка агнишка плешка, тя намерила за излишно да носи сухите кори, които и раздаде по малко на момчетата, с малката си ръчичка, като нафура. Друга по-голяма добрина на госпожа Йонка и не трябва на тоя свят... (II: 133).

Имайки предвид сюжета на книгата и разноречивите съотнасяния с Писанието и християнските ритуали и ценности в нея, бихме могли условно да приемем тази *нафора* за амбивалентен знак, чудесен пример за чудесно действие на Йонка, наричана също Мария, бележещ Светата литургия с комката на вярата в спасението, плът от плътта и кръв от кръвта на Кървавото писмо, оказала се всъщност предсмъртно причастие. Това е повратната точка, отвъд която Стара планина се превръща в лобно място.

5. В Стара планина. Дядо Вълчо е разказал за идещата с 12 байрака помощ. Готви се да ги води в желаната от останалите само четирима (Бенковски, отец Кирил, Стефо Далматинеца и Захарий Стоянов) पो-сока. Готови са за път, а старецът се безпокои:

Докато той беше весел пред малко време и имаше кураж да пее Янкината песен, сега, когато радостта му са разделяше и от нас четирма ни, той захвана да са бои, потът на челото му са увеличаваше, сякаш че на търни седеше, искаше му са да каже нещо, а не може, с една реч – мъчеше са в себе си, когато ние бяхме весели, като че отиваме на свадба. „Е, сега дойде ред да му чуеме името...“ – каза той почти безсъзнателно, като с половин уста. „Какво *име*?“ – попитахме ние. „Сан-ким, какво ще да ми платите за трудът“ – повтори старицът още по-засечено. „Ризите ни от гърбът, дядо Вълчо, ако поискаш и тях сме готови да ти дадем“ – отговори Бенковски. „Аз зная, но рекох да ви напомня“ (II: 190).

Тук „сега, когато“ се пресича с мотива за Янкината песен, споделената радост и настъпилото безпокойство у стареца, за да премине в ново „сега“, след което Бенковски, припознат по-рано в книгата като Сина, сам заплаща трийсетте сребърника, съответно – със смъртта си

легитимира своето избраничество на сватбата през 1876.

6. Българите, заловили Захарий Стоянов, го предават на турците. Познавайки манталитета на бабаитите турци, пленникът се опитва да ги спечели на своя страна, затова не мълчи, а говори, без да го питат:

Нареках ги алар и бейлер, казах им, че познавам тяхното благородство, че са боях, дордето бях в гората, а не и сега, когато са намирам *теслим* на бабаитските им ръце; изявих съмнение, че техните ножови никои път няма са омачат в кръвта като на мен ничтожен човек, и най-последно препаднах на техният османлийски мерхамет, да ми дадат цигаря тютюн и кора хляб, защото от петнадесет дена трева паса. Тая върволица думи за милост аз изказах на такъв прост турски език, с такива акценти, щото само едно *мерхаба* ми липсуваше. Произведеното впечатление бе на моя страна. Свършил-несвършил, четири-пет тютюневи кесии нападаха в краката ми и думата *боюр* (заповядай) са произнеси даже от одного с половин уста. А башибозукът, който ми плесна най-напред плесница, сам ми направи една цигаря, която ми подаде в ръката (II: 239).

Това е последният случай с употреба на конструкцията „сега, когато“ извън Кървавото писмо. Случаят е категоричен контрапункт на духа и буквата на Писмото и вписаните в него задължения на апостолите и встъпниците. Думите, представящи ситуацията в това „сега, когато“, не са пряка реч, изговореното е преразказано по смисъл. Преразказващият формира образа на бивалия в „сега“-то, когато езикът като изразяване и самоназоваване избира изговорните, стилистичните и социокултурните акценти в акта на говоренето така, че да създаде образ на „ничтожния човек“, разчитащ на мерхамет (т.е. на състрадание, благодетание). Това е първи по рода си случай в Записките, в който владеенето на езика се превръща в изкусна игра, с която актьорът пленник играе етюда на невинността и незначителността на своята особа. В изреченията на Записките е налице превод на изговореното в „сега“-то на етюда: простият турски език е загатнат с отделни думи, като три от тях са изрично маркирани с курсив (*теслим*, *мерхаба*, *боюр*)⁴. С поставеното в скоби пояснение на значението на последната от тях не просто се дава знак за това, че се въз/произвежда миналото, като се превежда езика на изговореното в това минало, а че той, нищожният човек, е успял с езика да постигне целта си и дори му е казано „*боюр* (заповядай)“, т.е. османлиите са в своя социокултурен образ на правещи мерхамет (непоставена в курсив дума).

Помним, че в редакцията на писмото на Каблешков турската дума

⁴ Контекстуалният смисъл на *теслим* е поверяване, предаване, а *мерхаба* (мараба) означава „здравей, добър ден“ – И. Р.

„бастисахме“ бе заменена с „нападнахме“, т.е. в Писмото трябва да звучи писменият български език, за който Захарий Стоянов ще спомене пряко в първите страници на том трети – при представянето на срещата си с Каблешков и езика, на който са общували с него и с който са издигнали преграда пред подслушващите ги помаци в Парцала. Езикът на Кървавото писмо следователно се въз/произвежда с мисъл и стремеж не само да се представи „сега, когато“ като неповторим в Записките акт на писане на писмо от-и-за времето, мястото и тържеството на самото събитие, главна цел на апостоли и народ, но се извършва и писане, в което писменият български език не се нуждае от превод и не реферира нито с дума езика на победността на владетеля. Многовековната асиметрия на ролевите отношения между роби и господари се преобръща и преобръщането е снето и в произвеждането на езика за въз/произвеждане на събитието. Това е език и писане на апостола Каблешков – посланието на Каблешков, въз/произвеждащо сбъдването на святата идея, заради която са жертвали кръвта си предходни апостоли и заради която се подканват да жертват кръвта си (ако са истински, което трябва да докажат с действията си, със следването на дадения пример на юнаците от Копривщица) всички настоящи патриоти апостоли и уповаващият се на тяхното слово и десница народ.

Да проследим автотекстуалните връзки на знаме (байрак) ведно с устойчивите и по-специфичните словосъчетания, в които те участват и с които в Записките се гради образът на революционната епоха, това би означавало да пристъпим към самостоятелно изследване⁵. Дори само „голата статистика“, в която съзнателно не включваме думите знаменосец и байрактар, както и връзката знаме, знамение, знаменита епоха, показва, че тези лексеми са централни в различни ситуации, включващи както прякото говорене за знамена, така и осмислянето им като идеал и следване на определени цели. Като имаме предвид, че посочените цифри служат само за ориентир и че зад тях стоят много специфични понякога употреби (например в том втори на няколко пъти се говори за черковни „байряци“, в том трети в ироничен режим се говори за байраци на цигани и т.н.), бихме могли да кажем, че в Записките се срещат не по-малко от 150 употреби на *знаме*, *байряк* и *байрак*, включително множествено число на същите (том I: знаме – 29, байряк – 25, байрак – 5; том II: знаме – 30, байряк – 31; том III:

⁵ Същото се отнася до целуването и песните.

знаме – 9, байряк – 8, байрак – 13). Тъй като не можем да си позволим детайлен анализ, ще очертаем само функционално-семантичните рамки на понятието знаме (байрак) в тритомника.

Начално-финалната рамка на том първи в книгата образуват един директив от устав и един експресив, снет в „извинение“ за избраната наративна стратегия, в която се оглежда сбъдващият се директив. Не е нужно да се напомня, че извън всяка рамка и всяка друга стратегия на писане стои максимата от предговора на том първи: „Не са ръководих от никакви авторитети и правила: святата истина ми бе знамето“ (I: 25).

Началната рамка на том първи намираме в *Устава на българския централен революционен комитет* (I: 99 – 105):

Чл. 20. Войводите са длъжни: а) да прегледат позициите по Българско; [...] и е) най-после, да **дигнат народните байраци и да провозгласат народната свобода** (I: 102, подчертано там).

Финалната рамка на том първи съвпада с края на тома:

Но стига вече толкова; доволно е за приготвянето. Наближава време да препукат пушките, да зазвънят камбаните, да са развият байряците, та затова трябва да свърша... Прощавайте!... (I: 332).

Сякаш пишещият чинно е следвал устава и приключва в момента, в който трябва да „докладва“ за изпълнението на устава. Това, изглежда, е най-послушният войник.

Рамката на том втори е по-сложна. Нейното начало се задава с писмото на Каблешков, особен фокус в Записките, „всевиждащо око“, разкриващо дух и действия не само на конкретната епоха, а в трансисторическите измерения на българския свят. Писмото на Каблешков полага знамето там, където „до този момент“ е бил буквалният и символичният център на чуждата власт: „Сега, когато ви пиша [...], знамето се развява пред конакът [...]“. От „сега“ нататък този център е детрониран, същото трябва да се направи и на други места – за това приканва Писмото. В случая „трудността“ се състои в „избора“ на затварящата рамка на „картината“. Но да бъдем последователни.

От формална гледна точка думата „знаме“ и буквално, и като въплътен в нея смисъл девалвира още с първите известия за погрома на въстанието, но девалвацията радикално се изразява с жеста на знаменосеца Крайчо Самоходов, който изоставя знаме и чета и проси

извинение за своето решение (II: 123 – 124). Сваленото знаме скоро девалвира и като идеал, както се вижда при масовото захвърляне на оръжието и знаците на юначество: „Свобода или смърт“, клетва за вяност на българското знаме, най-ругателни думи за султанът и неговото правителство, а сега – сега предаване и милост на същото това правителство!“ (II: 158). Ред-два по-долу на същата страница се отваря нов абзац и в него сякаш виждаме обърнато смисловото огледало на цялото трето изречение от писмото на Каблешков, а не само на знамето в него: „Пушка гръмна в това време там наблизо из долините, която послужи за знак на нашата разнибитена дружина да са пръска по-скоро. Пригръщания и последни братски целувания последваха измежду сичките“ (Пак там). Рамката на тома, така да се каже, е затворена, нещо повече, тя се опитва да „зачеркне“ началната рамка. Само че „всевиждащото око“ на писмото на Каблешков и писмото на Захарий Стоянов вижда и пролом, гради мост към възвръщането на онова съблимно развяване на знаме от началото на том втори (от „благовестието на 1876“) с нова такава вест. Затова уж затворената вече рамка се оказва незатворена, защото се намира „словото“, което пресътворява началната за тома – ще рече и за началото на въстанието – енергия и вяра. Дядо Вълчо извежда на сцената в Свинарската лъка образа на 12-те байрака (II: 188 и сл.). Думите му преподновяват упованието в символа знаме от началната рамка, устремът отново е на лице: Войвода, Кръстоносец, Летописец и Чужденец са по(д)ведени по моста, по който пак трябва да докажат, че са истински патриоти. В „първата рамка“ – писмото на Каблешков, има изписан с кръв кръст. В тази „нова първа рамка“ има действителен кръст – това е литийният кръст от църквата „Света Троица“ в Поибрене, станал Кръст на четата. На Кръста символично е пролятата Христова кръв, тъй като Разпятието и Възкресението са изобразени от двете му страни, но ведно със стъпването на моста същият Кръст и буквално бива обагрен с кръв. Доколко и как всеки от подведените намира своята голгота, е отделен въпрос, но в разказа се появява друга финална рамка за знамето, свързана с предаването на Захарий Стоянов от българи и последвалата негова среща с турците като пленник: „Името ти, отечеството ти, занаятът ти, с кой комитаджийски байряк беше, какъв чин занимаваше в тие последните, колко плата получаваше от чича си *коджа Ивана* (Россия), колко турци си заклал и пр. – трябва да ни го разкажеш изтънко – каза старецът башибозук.“ (II: 240). Започнал с писмо за знамето, поместено в буквалния и символичния център на промяната

на една власт с друга, томът завършва с разпит, изискващ издаване на знаме и идеал и признаване на вина за това, че си следвал знаме и идеал в стремежа си да смениш една власт с друга. Ако в началото на тома знамето е знакът на истинския патриотизъм и окрилеността, в края на тома знамето е знакът за вината на истинския патриотизъм и окриленост, ето защо оттук нататък в разказа – това е тема на том трети – се оказва, че в личен план признаването на истината означава смърт, а изкуството на лъжата означава живот.

Рамката на трети том има по-особено начало и в случая не става въпрос за буквализъм. От една страна, при това действително на първо място като поредност, стои знамето, което е пародия на знаме и което според Захарий Стоянов, представящ в тези редове от Записките собственото си водене през 1876 от затвора в Троян за затвора в Ловеч, изразявало идеала на турските цигани – плячка. И като идеал, и като знак това знаме е противоположно на българските знамена от революционната епоха: *Над главите им са развяваше син байрак от ветхо платно, може би гаиците на някоя циганка, а в средата на тоя байрак имаше полумесец, изрязан от червен фес!* (III: 44). В тази карнавализирана направа на знамето е изразена и борбата на полумесеца с кръста, разбира се, но Захарий Стоянов включва и баснословното описание на циганите за убитите им събрата в Копривщица (над 50000), чиито ръце, крака и езици най-напред били рязани, а след това били печени в пещи, като по този начин напомня не само за началото на въстанието и развяването пред конака знаме, а и за стореното от копривщеници в гледната точка на пострадалите, вопиющи за мъст.

От друга страна, вече в сериозен режим на повествование, срещата с Каблешков в Парцала е повод да се напомни кой е изгърмал първата пушка на въстанието и заедно с това да се разсъждава върху някогашните представи, според които ученият затова е учен, защото може да бави „сополиви дечурлига“ и да командва въстаници „с байряк“ (III: 54). Освен това за Каблешков се казва не само че е боледувал постоянно и че така го заварва пролетта на 1876, а и това, че обликът на знаменития самоубиец (III: 69) и обликът на знаменитата епоха се съизразяват:

И апостолите потърсиха него, и той сам ги прие като действителните свети апостоли. Епохата и идеята намериха своята жертва. Той са посвети цял-целниничек на делото и тръгна изново да буди и да проповядва по села и градове. Ходи в Клисура, Сопот, Карлово, Калофер, Аджар, Шипка и пр., като са спираше по пътят си, дордето премине треската. Нему са падна по простият случай

да подигне най-напред знамето на Априлското въстание, защото го подозряха властите и отидоха да го хващат в Коприщица. Въ време на това десетодневно царуване Каблешков стоеше начело на работите (III: 71; курсиви И. Р.).

Финалната рамка на тома се сключва от знамето в Батак: на 30 април, когато батачени мислели, че всичко е приключило и Турция е загинала бързо, откъм Петрово бърдо, на четвърт час разстояние от селото им, „явили са безбройно число башибозуци, с байряк под командата на страшният Ахмед Барутанлията“ (III: 201). Батак се оказва обграден с „плет люти башибозуци“, българите били „обречени на клане“, спасението им би било възможно само ако Пазарджик и Пловдив си били изпълнили „своята честна дума – да дигнат знамето“ (III: 206). Но жителите на тези градове не се оказват истински патриоти (по условието в четвъртото изречение на Кървавото писмо), затова участта на Батак се решава от „кеседжийски заповеди“, предвиждащи „по кой начин да стават кланията“. Преобръща се смисълът на „сватбата“: „цялото пълчище, заедно съ своите байраци и началници, отпредило са, безбоязнено, като че отивало на свадба, към запаленото село“, чиито невъоръжени жители напразно търсили закрила зад стените на църквата и училището (III: 212).

Червеният кръст от Кървавото писмо, чийто смисъл е бил ясен на всички, поради което и остава без огласено тълкуване в Записките, намира огласен контрапункт при вида на падащите „като клас на нива“ деца и жени. Сега разказвачът изтъква друга причина за разгрома и заколението, нямаща пряка връзка с неявилия се със знаме в ръка въстаници от едно или друго селище. В Батак „страшният съд“ започва без Бог: не се явил нито Христос, нито Мохамед. Първият да защити последователите си, чиято вина е била неговият кръст, вторият да вразуми поклонниците си, ако е бил пророк, а не авантюрист, като им предскаже, че те ще погубят Батак, но и Батак ще погуби „ятаганската държава“ (III: 215). По този начин кръстът от Кървавото писмо се оглежда в изречението, опровергаващо целия неназован иначе смисъл на символа в писмото: *Нямало ги! А глупото човечество са борили за могъществото на някакъв си кръст и за победата на зеленият ибрик... Ех, верице, верице! Казвам, че ти си направила големи добрини, но никой няма да откаже, че основите ти плуват като кораб над кърваво море* (Пак там). Писмото и Писанието влизат в напрегнато единство за смисъла на символите и идеята за спасение.

В публикувания в „Наука“ откъс от Записките Павел Бобеков про-

изнася двете изречения: „Три часа става вече, от както в Копривщица се гърмят пушките!... Възстанието е дигнато“ (Стоянов 1883: 1053). В том втори на Записките първото изречение е отделено така, че не се знае кой го произнася, сякаш е изговорено „вкупом“ от комисарите, освен това от него отпадат подчертаните пунктове: „Три часа става вече, от как в Копривщица гърмят пушките!...“ (Стоянов 1887: 11). Ако приемем превръщането на „от както“ в „от как“ най-вече за стилно-езиков белег, на „в“ в названието на селището като специфичен знак, свързан с етимологията на името, то с отпадането на „се“ трансформацията на фразата от пасивна в активна откроява пряко действието на пушките. Нещо, което е казано сякаш плахо, се подсилва – пушките на българите са станали главният субект на действието. Това се забелязва и в обръщането на словоредата: изразът „гърмят пушките“ в Писмото е във вида „пушките гърмят“.

Ще приведем автотекстуалния диалог, отключван с гърменето. В първия пример по-долу е налице отглаголно съществително, но се спираме на него, защото Захарий Стоянов смята, че описаното е началото на началата в новата ни история. В този пример виждаме както връзка с гърменето на оръжията през 1876, станали ключова тема и на Писмото, така и с рамката, очертана от тематизирането на знамената, която проследихме по-горе и в която забелязахме връзката между изписан с кръв кръст, конкретен кръст, кръст като символ на християнството, есхатологичен образ на падащи като класове на нивата жертви, липсата на божества. В примера виждаме началото на падналия клас на нивата, тоест семето на апостолите, което намира добра почва и което впоследствие ще залюлее камбаните в Копривщица и Панагюрище, ще доведе и до пировата победа (сватбата) на башибозуците, последвала тази на избраните от 1876.

Том първи:

Глухо изгърмяване, като изпод земята, са раздаде наоколо, револверът, който не хвана против заптиите, отскочи настрана [...] – и грациозното тяло, безчувствено и окървавено, притъркули са на земята като клас, прирязан с жатварският сърп!... [...] Това бе начало на новото българско движение (Стоянов 1884: 94; 2009 I: 84).

Ако са дигне прахът откъм Св. Никола, ей сега, в тая минута, ако чуем, че два пишова изгърмят и двама души на коние довтасат да ни известят, че Пловдив или други някой град е възстанал, то как ще да постъпи населението? – попитах аз един от съзаклятниците (Стоянов 1884: 382; 2009 I: 281).

„Както ни са види, братия, вие ще останите, заедно с окръгът си, да дигате възстание идущата пролет“ – явяваше първият апостол Стоян Заимов от III окръг;

а когато са яви Ботев при Враца, когато пушките загърмяха не на шега, то благородният Заимов са намери на таванът, облечен с женски сукман (Стоянов 1884: 385; 2009 I: 283).

Том трети – и в двата примера става дума за Каблешков:

Първият от тие лица беше Коприщенският герой, който изгърмя първата пушка на Тракийското въстание, който по-после, да остане верен на своите начала и идеи, с вързани ръце запрегна пищова [...] и си изгори мозакът (Стоянов 1892: 75; 2009 III: 54).

Можаше ли той да са скрие, когато родното му село щеше да свидетелствува с котките заедно, че в неговата къща са разви байрякът на 20 Априлий, оттам загърмяха пушките, той поведе юнаците? (Стоянов 1892: 91; 2009 III: 63).

Ако „сумираме“ образните акценти, ще получим сюжета за превращенията през 1876: знаме (идеал) – гръм – житен клас – жертва – Ангел – Тодор – самоубиец – Син. Това е своего рода синтез на свещено и светско, в който Писмото и Писанието, чийто почерк и смисъл е възпроизведен в Записките, съизграждат епохалното събитие и произвеждат идентификационните черти на звани и избрани, легитимиращи бъденето на цялата етническа и религиозна общност на българите, отказващи да бъдат рая.

Една от най-специфичните употреби в Писмото намираме в обособения израз от третото изречение, това е думата *екът*. Нито веднъж повече в цялата книга няма да срещнем съществителното „ек/ът“ (без значение е не/правилността на изписването на членната морфема). Намираме глаголи и отглаголни съществителни, но не и „ек“. Тъй като сме избрали автотекстуалния подход, и то сведен само до наблюдения в тритомника на Записките, няма да се питаме дали стихове от „Епопея на забравените“ например са отекнали в написаното от Захарий Стоянов, или той по памет въз/произвежда думите на Каблешков. Факт е обаче, че в тритомника „ек“ е неповторима дума и без това да е неопровержимо, доколкото предлагаме тълкуване, ще сметнем, че е неповторима, тъй като е неповторимо и случващото се като събитие, от една страна, и като съзвучие между гласа на пушките и гласа на камбаните, от друга. В тази перспектива можем да съзрем и съзвучие между оказалата се уникална със своето изписване глаголна форма – „гърмат“ [гърмът]⁶ и съществителното „екът“, още повече, че всичко

⁶ В сп. *Наука* глаголът се изписва с „ъ“ и „я“ („гърмят“), докато в Записките той само в Писмото се изписва с две големи носовки – гърмътъ (вж. съотв. Стоянов 1883: 1053 – 1054; Стоянов 1887: 11 – 12).

се случва „пред конакът“ с избитите в него заптиета и мюдюр. В това особено съзвучие обаче, в това поле, в което лингвисти и текстолози вероятно биха съзрели единствено „грешката“, действие и същност сякаш преливат в едно – в глагола-и-съществителното гърмжтъ. Пушките гърмат и гърмът на пушките бележат края на една власт и началото на друга, а екът на камбаните я оповестява посредством самото тържество на свещеното и светското събитие и съ-битие.

Симптоматична е първата поява на звука на камбаните извън Писмото. В случая (а и не само в него) се използва синоним на екна – ехтя:

В това време, докато ние са съмнявахме още дали панагюрци са били истински бунтовници, или не, една от черковните камбани заехтя необикновено. Нейният глас, който са отразяваше жално и монотонно посредством пуканието на пушките, са придружи и от глухото тънтение на дървените клепала. Гърмението на пушките са увеличаваше още в по-голям размер и северният вятар носеше ехото на различни юнашки песни из селото, които са прикъсваха от минута на минута от гръмогласни викове „да живей“. Минутата ставаше постъпено по-тържественна (II: 23 – курсив и подч. И. Р.).

Курсивираният израз всъщност въз/произвежда условието за проверка на качества, залегнали в четвъртото изречение, на което ще се спрем по-долу: водачите вече са излезли на улицата и така доказват, че са истински патриоти и апостоли, но „сега“, когато те са излезли, остава да се разбере дали имат и истински последователи. В картината преливат „гласове“ на камбани, пушки, клепала, пеещи хора. Написаното в Писмото постепенно се възпроизвежда и в Панагюрище, а възпроизвежданото става съзвучно на звуковете в Писмото и на уреченото в Оборище, където е възприето и допуснато полагаането на начало на въстанието при определени обстоятелства. (Тук ще пропуснем част от наблюденията в тази връзка.) Еднократната употреба на съществителното *ек* в Писмото и в Записките кореспондира – в ироничени или в сериозен режим – с малко на брой съизразяващи го от/глаголни форми, с помощта на които се представят все така важни моменти от хода на събитията през 1875 и 1876.

Струва ни се, че трябва да изтъкнем още нещо. Вече бе споменато изречението, с което завършва том първи. В това изречение за пръв и последен път в тома се появява думата „камбани“ (или камбана, все едно). Следващата нейна първа поява е в началото на том втори – в Писмото. Том първи завършва с приближаващото време „да зазвънят камбаните“, том втори започва с „екът на черковните камбани“. Пре-

водът на „да зазвънят“ в „екът“ е уникален. Този превод чува гласа на деянията и го превръща в съществителното на съществуването ни, в същност, която не може и не бива да се изкаже по друг начин.

Разбира се, опасността от свръхинтерпретация и самозаблуда не винаги е преодолима, затова не бихме искали да предлагаме ефектни заключения за сметка на детайлните и не по-малко същностни наблюдения за биването и възможността за оповестяване на същественото и/или извънредното в общностния живот, представен на страниците на Записките. Няма да се впускаме в историята на проникването на камбаните в България, появата на камбанарии към храмове и пр. Ясно е, че клепало и камбана не е едно и също, но също така е ясно, че клепалата предшестват появата на камбаните, но поначало изпълняват същите религиозни и светски общностни функции. Ще пропуснем тези наблюдения, най-общо ще кажем, че в Записките се говори за клепало / клепала (I: 127, 142), преди да се заговори за камбана / камбани (I: 332), от една страна, или успоредно с говоренето за клепала се говори и за камбани (II: 23, 45) – и всичко това си има обяснение, разбира се. С клепало се оповестява погребението на „всеобщата жертва” – Каблешков (III: 76).

IV. Истината за званите и избраните.

Ако вие, братия, сте били истински патриоти и апостоли на свободата, то последвайте нашият пример и в Панагюрище...

Синтактичната конструкция „ако ... то“ се използва често в Записките. Тя е изключително вариативна и като позиция в структурата на изречението, и като брой и видове на подчинените изречения с нея в състава на сложното. Няма да изброяваме обилието от различни изречения, тематизиращи даването на пример от някого. Сигурно е, че никъде извън Писмото не се среща изразът „то последвайте“. Но в „подстъпа“ към модалността и примера на четвъртото изречение вече бяхме. Да си припомним:

Ако са дигне прахът откъм Св. Никола, ей сега, в тая минута, ако чуем, че два пищова изгърмят и двама души на коние довтасат да ни известят, че Пловдив или други някой град е възстанал, то как ще да постъпи населението? – попитах аз един от съзаклятниците (Стоянов 1884: 382; 2009 I: 281).

Бяхме и в неговото „повторение“ – само няколко минути след про-

читането на Писмото истинските апостоли и патриоти на свободата вече са в действие и няколко страници по-нататък в тома се появява звуковата картина с началото на въстанието в Панагюрище, в която преливат гласове на камбани, клепала, оръжия, песни и викове и от която ще си припомним само първото изречение: „В това време, *докато ние са съмнявахме още дали панагюрци са били истински бунтовници*, или не, една от черковните камбани заехтя необикновено“ (II: 23).

Ще опитаме да видим как всъщност се предначертава Писмото в текста на Записките, като се върнем малко преди получаването му. В началото на том втори се споменава къщата на Иван Тотев, дала подслон на апостолите. Второто изречение от тома показва радостта на домакина, че е приел за 24 часа „революционерните апостоли, носителите на свободата“ (II: 15). Достатъчно е едва ли не да добавим „сте“ пред израза със споменатите апостоли, за да получим „взаимопревод“ с условността на „ако сте били“ от думите в Писмото. Изглежда подвеждащо лесно, тъй като както повечето словосъчетания в Писмото, така и словосъчетанията от четвъртото изречение в него са сред най-използваните било в същия, било в приблизително същия им вид в речника на революционното Възраждане. Смисълът им е единосъщен дори когато се различават в буквата. Какво имаме предвид, е ясно, но ще го подкрепим и с примери.

Взет отделно, изразът „истински патриоти“ не се среща никъде повече в том втори, никъде повече и в том трети. В обилието от употреба на думата „партиот/и“ във всички томовете, с едно или друго определение към нея, не може да не направи впечатление, че точно във варианта „истински патриоти“ тя се среща само два пъти извън Писмото, но така, че предварително да утвърди една от ключовите тези на автора: тезата, че истинските патриоти са били само в миналото, съизразима с тезата, че апостолите на въстанието са били истински патриоти (I: 26, 209). Няма да проследяваме сходни изрази като „истински херой“ (I: 71), „истинските бунтовници“ (I: 176), „истинският си приятел и патриот“ (I: 186), „истински комита/и“ (III: 85, 95), „истински мъченик/ци“ (III: 111, 212), които по смисъл са близки с ред други изрази в томовете.

В буквален вид подканата – „(то) последвайте“ примера ни, се среща само в Писмото, но по смисъл последването на примера се тематизира и по-нататък. Например в село Поибрене Бенковски не се стърпява и започва да говори: „Огън и пламак излязваше от него.

Сичко живо, което имаше що-годе слаба проникателност, трябваше да напуща и жена, и деца, и къща и огнище, за да го последва“ (II: 34); Крайчо Знаменосеца е последван от двайсетина души конници в първото сражение срещу турците (II: 58, 59). По-късно всичко се променя: смелостта става малодушие и малцина са склонни да последват някого в битка (II: 114), само че Бенковски вече е произнесъл думите си, че целта му е постигната и в сърцето на тиранина е отворил такава люта рана, която никога няма да заздравее, а Русия – нека да заповяда (Пак там). Тогава на сцената на 1876 застава бащата.

Има някакво невероятно съвпадение и невероятна ирония между писмото покана на Каблешков и думите прим(ам)ка на дядо Вълчо, показателни за синусоидата на чувствата и за трансформацията по оста *звани – избрани* на участниците в „сватбата“ на 1876. Синтактичен фокус на иронията е съставното именно казуемо от типа „сте били X“. То се среща веднъж в писмото на Каблешков, сърцевина е на четвъртото изречение: „Ако ... сте били истински патриоти и апостоли на свободата, то последвайте ...“. И само веднъж в останалия текст на тома и тритомника изразът се среща отново, и то тъкмо в думите на дядо Вълчо: „Честите сте били“, момчета.⁷ Писмото на Каблешков е поканата за сватбата и в духа на евангелските думи се очаква да проличи кои са звани и кои избрани, т.е. достойни за името патриот и апостол. Думите на дядо Вълчо препотвърждават избраничеството им, те са пресътворяващото начало, доколкото преобразяват душата пустиня в планината пустиня и пониква цветето на възторга и вярата (Ис. 35: 1), с което изгубените и мъртви синове се намират и оживяват при своя баща, възвръщат своя образ и подобие като в дните на „благовестието“ по писмото на Каблешков. Защото *братята*, по Каблешков, доказали вече, че са истински патриоти и апостоли на свободата, стават *честити момчета*, по бащицата дядо Вълчо, дочакали не 700-те юнаци от приказката на дядо Никола, а 12-те байрака с идещи откъде Сърбия „наши момчета“ по митичния сюжет на дядо Вълчо, нижещ думи и картини отпреди самото въстание, въз/произвеждащ (турците го били научили, ще каже той като оправдание десет години по-късно) словата на самите апостоли. В легендарния Балкан легендата за силата и юначеството се ражда отново, омагьосана с коварството на речта в Свинарската лъка. Пише се амбивалентното писмо за позора

⁷ В трите тома конструкцията „сте били X / X сте били“ не се среща нито веднъж повече.

и славата на времето. Момчетата последват своя „баща“, тръгват към знамената, възвръщащи истинската им самоличност, и я възвръщат с помощта на куршумите на моста на река Свинарска.

Но примерът, който сякаш стои в началото на всичко, е свързан с Ангел Кънчев. За него вече стана дума по повод изгърмяването на пистолета и как самоубийството му е начало на новото революционно време. Но пак за него е казано, че е „последвал примерът на спасителят на човеческия род, който така също погуби себе си за доброто на другите“ (I: 92), нещо, което „се казва“ и с кръста, поставен в края на писмото на Каблешков. Сходна е постъпката на Кочо, Спас Гинев и Спас Спицерица в Перушица, които заявяват, че ще загинат за свобода и вяра Христова, както е загинал Спасителят, т.е. явяват се негови последователи, и чийто пример е последван от други герои – Коста Р. Арачиев, Калофер Пашев и Апостол Рупчев (III: 183, 184).

Хипотекстът на Кървавото писмо

Без съмнение обаче главният ни пример от том първи е донесеното от Андрей Момчев (станал по-късно предател) писмо от Търново. В какъв смисъл това писмо е „главен пример“? В двойствен смисъл, комбиниращ сериозното и смешното начало. Най-напред ще откромим, че за пръв път в страниците на Записките се представя четене на революционно по своето съдържание писмо и реакция от четенето на писмо, като се прибягва не до итератив, а до разказ за действие, извършено в конкретно време и място. На 14 септември 1875 Андрей Момчев донася от Търново писмо, известяващо за готовността на местния комитет за въстание още на 16 септември. Нетърпеливите, излезли да чакат Момчев извън Стара Загора, четат и възторгът им пише „глава първа“ от историята на удоволствието от текста: *Докато трае прочитанието на това писмо, което са извърши под едно кестанево дърво в лозята, сичките слушатели треперяха от радост, а Петко Поясът, един от най-добрите работници, падна в изстукание* (I: 141). На второ място, реакцията от четенето имплицитно „изговаря“ сбъдването сякаш на Ботевата „молитва“ и заедно с това „изговаря“ благослова за лудостта от молитвата на бай Марко от романа на Вазов. На трето място, авторът въобще не се колебае за съдържанието на писмото (I: 141):

Тайното писмо, което беше подписано от Иван Хаджи Димитров, гласеше така:

„Братия!... Това вече не е лъжа, както е бивало до сега. / Ние решихме едногласно да дигнем байрякът на възстанието идущият вторник, 16-й Септемврий... Така също и вие, мили братия, трябва да последвате нашият пример да възстаните същият ден. Ако не можете да са удържите в Стара Загора, трябва да отстъпите в Шипка, а оттам в Габрово, гдето ще бъде главният възстанически пункт... Вярвайте това сичко, както вярвате и самото мене, че съм ваш брат. Копие от настоящето ми проводете за Сливен и Чирпан...“

Писмото е „тайно“, защото е написано „химически“ и се проявява по специален начин. Захарий Стоянов не казва дали съхранява писмото. Липсва ясният знак, че се възпроизвежда по памет (по смисъл), както указва изразът „беше следующето горе- долу“ към първия вариант на Кървавото писмо или бележката под линия към варианта му от Записките, изясняваща, че писмото на Каблешков е взето от турците при смъртта на Бенковски. Не – този пъти имаме категоричното „гласеше така“, което никак не ни пречи да се съмняваме, че „точно така“ е гласяло въпросното писмо. Проблемът е друг. Проблемът е, че това писмо, предвестник на несъстоялото се въстание от 1875, доколкото устремът в него се оказва преди всичко изговаряне на „големи думи“, това писмо трябва да изглежда „така“, защото „така“ разкрива истинското лице на писмата и на героическите пози някога. Писмото, подписано от Иван Хаджи Димитров, чието име в дадения контекст поражда неволно пародийна алюзия с името на известен национален герой, възпят и от Ботев, е прототипът на Кървавото писмо и по устойчив набор от думи и изрази, част от речника на революционната пропаганда, от една страна, и по контраст, от друга, тъй като срещу сдържаността и лапидарността в четирите изречения на писмото на Каблешков стои преповтарянето в началото и в края на тези шест-седем изречения на едно и също нещо: истина, истина ви казвам, който повярва в мен, ще се спаси. Още първото изречение, ако не броим изречението обръщение, започва с уверение, пораждащо смях. А „логиката“ в заключението на писмото още повече засилва усещането, че Захарий Стоянов е написал писмото така, че то изглежда като пародиен двойник на Каблешковото писмо⁸. Щом вярвате, че съм ви брат (съзаклятник), трябва да вярвате и на всичко онова, което говоря, понеже го говоря като ваш брат, сиреч няма защо да ви лъжа, както е бивало досега. Само дете не става ясно дали досега лъжите са бивали, защото хората не са били братя.

⁸ Публикацията в *Наука* предшества появата на том I на Записките, но кога е писано едно или друго писмо, не знаем, а и не е толкова съществено.

Търновското писмо на Иван Хаджи Димитров от 1875 и Кървавото писмо на Каблешков от 1876 година образуват двуединството на сериозното и смешното в историята, снето в реториката на двете писма. Всяко от тях поражда другото, е път към него и започва от него. Но го поражда само защото се опитва да се отдалечи от него, без да успее да го постигне до такава степен, че да не разпознаем общия им баща: еманципаторския дух на епохата, част от който се оказва и театралността както като организация на празника на въстанието, така и като апломб в изказа на речите и на писмата. Писмото на търновци не е самотно в това отношение, тоест сдвояването с писмото на Каблешков е всъщност част от процес, част от „пандемията“, в която високопарността е израз на жаждата по героическа идентичност или – казано по-общо – на еманципаторския дух, довел до определени прекалености, съответно – до често преминаване на тънката граница между сериозното и смешното, между героичното и бутафорното боравене с героични жестове. Затова „изстъплението“ от четенето, станало в лозята, е полагане на писмото в ироничен контекст. Иронията се превръща в моста, по който ще преминат и писмата, несъмнени „близнаци“ на търновското писмо, а лозята недотам невидимо говорят, че дионисиевското и християнското нееднозначно прозвучават в проектите за свят и святост на революционната епоха. По същество „гроздоберът“ от писмото на 1875 се повтаря в ранната пролет на 1876, и то на Оборище, където Бенковски чете пристигналото писмо от врачанските апостоли, подписано от „славния Заимов“. Това писмо също предизвиква възхита и дори прави така, че народните представители забравят за лошата поличба – появата на черната змия (I: 314). Отново с категоричност, с която в Записките по-сетне се въвежда и текстът на Кървавото писмо, разказвачът отбелязва, че в писмото с подписа на Заимов между другото се говори и следното: „Ние сме вече готови, братия. Ако днес ни са представи случай, т.е. че и другите окръзи са така също готови, то ние ще да развеем знамето за свободата (!?)“ (Пак там). Но както поставените в скобата удивителен и въпросителен знак, така и по-цялостният контекст на представянето на писмата на апостолите от другите революционни окръзи, пълни с преувеличения и самохвалство (I: 282 – 283), полагат това четене на писмото на Оборище в амбивалентна перспектива, отключват игровия семантичен смисъл, укрепващ „моста на иронията“, по който тече същото и различното в революционния език. Ето още един „стълб“ от този мост, който вече приведохме, но ще повторим: „Както ни са

види, братия, вие ще останите, заедно с окръгът си, да дигате възстание идушата пролет“ – явяваше първият апостол Стоян Заимов от III окръг; а когато са яви Ботев при Враца, когато пушките загърмяха не на шега, то благоразумният Заимов са намери на таванът, облечен с женски сукман“ (Стоянов 1884: 385; 2009 I: 283). Казано в духа на четвъртото изречение от Писмото и неговата проверка за истински патриоти и апостоли на свободата, с цитата от писмото на Заимов и коментара към него Захарий Стоянов декласира апостола. Следвайте примера ни, е вписано в редовете на Заимов, иначе също майстор на иронията.

Иронията е постаментът, без който е немислимо сякаш величавото в нашата история. Отделен е въпросът дали искаме да приемем това, без да се подписваме с кръв. Иронията обаче показва, че не бива да говорим само за прототип на Кървавото писмо. Видима е нишката на хипотекстуалната мрежа от писма на 1875 и 1876, превърната в „другото лице“ на същинското писмо – Кървавото писмо, което е Писмото на 1876 и на новата ни история.

Библиография

- Георгиев, Никола 1979. Неизвестно произведение на Захари Стоянов. – *Литературен фронт*, № 16, 19.04.1979, с. 4 – 5; № 17, 26.04.1979, с. 4 – 5. [Georgiev, Nikola. Neizvestno proizvedenie na Zahari Stoyanov. – *Literaturen front*, № 16, 19.04.1979, s. 4 – 5; № 17, 26.04.1979, s. 4 – 5.]
- Коларов, Радосвет 2009. *Повторение и сътворение: поетика на автотекстуалността*. София: Просвета, 2009. [Kolarov, Radosvet. *Povtorenie i satvorenie: poetika na avtotekstualnostta*. Sofiya: Prosveta, 2009.]
- Стоянов, Захарий 1883. По възстанието в 1876. Събранието на „Оборище“. Разказ на очевидец. – *Наука*, г. II: 1882 – 1883, № 10; № 11, 1883, 925 – 942; 1039 – 1064. [Stoyanov, Zahariy. Po vazstaniето v 1876. Sabraniето na „Oborishte“. Razkaz na ochevidets. – *Nauka*, g. II: 1882 – 1883, № 10; № 11, 1883, 925 – 942; 1039 – 1064.]
- Стоянов, Захарий 1884. *Записки по българските възстания (Разказ на очевидци) 1870 – 1876 г.* Том I. Издание първо. Пловдив: [Областна печатница] 1884. [Stoyanov, Zahariy. *Zapiski po balgarskite vazstaniya. (Razkaz na ochevidtsi) 1870 – 1876*. Tom I. Izdanie parvo. Plovdiv: Oblastna pechatnitsa, 1884.]
- Стоянов, Захарий 1887. *Записки по българските възстания (Разказ на очевидци) 1870 – 1876 г.* Том II. Русе: Печатница на Н. Л. Каравелова и Сие, 1887. [Stoyanov, Zahariy. *Zapiski po balgarskite vazstaniya. (Razkaz na ochevidtsi) 1870 – 1876*. Tom II. Ruse: Pechatnitsa na N. L. Karavelova i Sie, 1887.]
- Стоянов, Захарий 1892. *Записки по българските възстания 1870 – 1876. От 3. Стоянов. Том III. Затвори*. Издава съпругата на автора Анастасия Стояно-

ва. Първо издание. София: Печатница на Либералний Клуб, 1892. [Stoyanov, Zahariy. *Zapiski po balgarskite vazstaniya. (Razkaz na ochevidtsi) 1870 – 1876. Tom III. Zavori. Izdava saprugata na avtora Anastasiya Stoyanova. Sofiya: Pechatnitsa na Liberalniy Club, 1892.*]

Стоянов, Захарий 2009. *Записки по българските възстания (Разказ на очевидци) 1870 – 1876 г.* Т. I – III. Велико Търново: Фабер, 2009. [Stoyanov, Zahariy. *Zapiski po balgarskite vazstaniya. (Razkaz na ochevidtsi) 1870 – 1876. T. I – III. Veliko Tarnovo: Faber, 2009.*]